

Adámková, Stanislava

Vliv Dobrovského a Lomonosova na rozdílnou stratifikaci současného českého a ruského jazyka

Slavica litteraria. 2012, vol. 15, iss. 2, pp. [73]-80

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125905>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAVA ADÁMKOVÁ

VLIV DOBROVSKÉHO A LOMONOSOVA NA ROZDÍLNOU STRATIFIKACI SOUČASNÉHO ČESKÉHO A RUSKÉHO JAZYKA

DOBROVSKY'S AND LOMONOSOV'S INFLUENCE ON THE DIFFERENT
LANGUAGE STRATIFICATION OF CONTEMPORARY CZECH AND RUSSIAN

Abstract

V příspěvku je popsán rozdílný historický vývoj českého a ruského jazyka a důvod hojného rozšíření nespisovného obecného útvaru v českém prostředí. Obecná čeština je srovnávána s nespisovnými útvary v ruském jazyce, především s tak zvaným „obecným žargonem“ a s lidovou mluvou (prostorečije). Na ukázkách z ruské beletrie je demonstrován rozdíl mezi „obecným žargonem“ a prostorečijem (lidovou mluvou), přičemž se upozorňuje na potřebu rozlišovat tyto dva jazykové kódy při překladu do češtiny.

Abstract

The paper deals with the different historical development of Czech and Russian languages and reasons of the high use of common language in Czech speech. Common Czech is compared with non-standard elements of Russian language, namely with Interslang and Colloquialism (prostorechie). The examples of Russian fiction demonstrate the difference between Russian Interslang and Colloquialism (prostorechie). It points out the necessity to distinguish these two different non-standard language codes when translating.

Klíčová slova

obecná čeština ■ hovorová ruština ■ prostorečije ■ obecný žargon (interžargon) ■ překlad nespisovných prvků ■ historický vývoj ruštiny ■ historický vývoj češtiny ■ kvalita překladu

Keywords

Common Czech ■ spoken Russian ■ Colloquialism (prostorechie) ■ Interslang ■ translation of non-standard elements ■ historical development of Russian ■ historical development of Czech ■ duality of translation

K jazykovému útvaru obecná čeština se často přistupuje jako k bezkvivalentní jazykové vrstvě, která nemá ve většině ostatních indoevropských jazyků obdoby. V ruské lingvistice se však v poslední době mluví o existenci obecného útvaru, jehož jazykové prostředky nejsou spi-

sovné a neřadí se zároveň k žádné sociálně nebo územně vymezené vrstvě jazyka. Vzniká tedy obecný útvar, kterému, stejně jako obecné češtině, rozumí většina (přinejmenším městského) obyvatelstva.

Čeština se mezi ostatními indoevropskými jazyky vymezuje tím, že v hojně míře využívá nespisovný obecný jazyk, jehož použití není vymezeno územně ani sociálně. Všechny ostatní evropské národy, snad kromě Němců, používají pro stylově nezabarvenou výpověď jazyka spisovného.

V rámci klasifikace se obvykle vyděluje: *čeština spisovná* (kodifikovaný jazyk, který používáme pro písemné projevy); *čeština hovorová* (mluvená forma spisovného jazyka); *čeština obecná* (nespisovná forma českého jazyka, používaná primárně v mluveném neformálním styku, především na území větších měst); *územně/sociálně vymezené vrstvy jazyka* (dialekty, slangy ap.).

Ruština se od češtiny odlišuje tím, že i mluvený projev je založen na bázi jazyka spisovného. Používání nespisovných prvků je motivováno snahou o expresivizaci výpovědi, nikoli snahou o neutralnost, jako je tomu v češtině.

Vyděluje se: *ruština spisovná* (kodifikovaný jazyk, užívaný v písemném styku; oproti češtině se užívá i pro běžný mluvený projev); *ruština hovorová* (mluvená forma spisovného jazyka); *prostorečije/lidová mluva* (která se dále dělí na prostorečije–1 /nespisovné prvky v řeči lidí, nedostatečně ovládajících spisovný jazyk/ a prostorečije–2 /expresivizační prvky v řeči lidí, ovládajících spisovný jazyk/); *územně/sociálně vymezené vrstvy jazyka* (dialekty, slangy ap.); „*obščij žargon*“ („obecný žargon“ – slovní zásoba, která má původ ve slangu různých sociálních skupin, ale zapsala se do širšího povědomí většiny městského obyvatelstva a její korporativní charakter byl setřen zcela, nebo je postupem času stírán; objevuje se i v oficiálních kanálech jako je publicistika ap.)

Abychom pochopili, jaký je důvod vzniku obecného jazykového útvaru v češtině a proč podobný útvar nevznikl v ruštině, musíme nastínit historický vývoj obou jazyků. Fakt, že v českém prostředí koexistují dva typy mluveného jazyka: obecná a hovorová čeština, můžeme s mírnou nadsázkou označit za jistý typ diglosie. „*Zvláštností české jazykové situace je především to, že spisovná čeština se díky osobitým historickým podmínkám stala jedním z nejarchaičtějších členů mezi slovanskými jazyky a fatálním způsobem se oddálila od mluveného a v každodenním styku používaného českého jazyka*“ [Mathesius 1947: 442].

Důvodem jsou mimo jiné historické okolnosti spjaté s dobou pobělohorskou, kdy začala být čeština velmi silně omezována ve prospěch němčiny, což se ještě ve větší míře projeвило v době osvicenského absolu-

tismu Josefa II. S počátky národního obrození však přichází snaha český jazyk obnovit, s obdivem se vzhlíží k humanismu jakožto ke „*krásnému neb zlatému věku české řeči*“ [Dobrovský v překl. Jedličky 1951: 109]. Na současnou podobu češtiny má kruciální vliv Dobrovského *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (Dobrovský: *Podrobná mluvnice jazyka českého*, 1809), v níž se autor snaží obnovit českou mluvnici zaváděním jazykových norem doby veleslavínské. V jeho obdivu k minulosti a nezájmu o současný stav mluveného jazyka můžeme hledat počátky dnešního rozdílu mezi mluvenou a psanou češtinou. Dobrovský, na rozdíl od pozdější romantické generace, svoji *Zevrubnou mluvnici* nechápal jako gramatiku normativní. V jeho pojetí to byl spíš „*popis klasického jazyka jako nositele nejvyšších hodnot české literatury; nevěřil však, že by těchto hodnot mohlo být někdy v budoucnu opět dosaženo*“ [Сичкарева 2004: 16]. Tomu ale romantická generace nepřikládala důležitost, takže když opět nastala naděje na plné obnovení funkcí spisovné češtiny, bylo potřeba přijít i s kodifikačními předpisy. Dobrovského osobnost i jeho nadprůměrně kvalitní a ucelená mluvnice měla ve své době tak velkou autoritu, že byla přijata za normu a za základ spisovného jazyka. Kodifikací pro jazyk devatenáctého století se tedy de facto stal jazyk století šestnáctého, který se za tři uplynulá století výrazně změnil.

V případě ruštiny bylo pro stav současného jazyka rozhodujícím momentem vydání Lomonosovovy *Ruské gramatiky* (Ломоносов: *Российская грамматика*, 1757) a traktátu *O užitku církevních knih v ruském jazyce* (Ломоносов: *Рассуждение о пользе книг церковных в российском языке*, 1758), kde spatřuje světlo světa jeho teorie tří stylů. Do té doby ruština disponovala složitým systémem různých modifikací spisovného jazyka (např. církevněslovanský jazyk, jazyk velkoruský atd.) a panoval v ní stav skutečné diglosie. Vymezením tří stylových rovin Lomonosov předznamenává vznik jednotného a uceleného jazykového systému, protože všechny modifikace se spojily v jazyk jeden, který disponuje jak knižními, tak i hovorovými výrazy.

Pro naše účely je velmi důležité si uvědomit, že Lomonosov kodifikoval tehdejší mluvený jazyk (konkrétně to bylo moskevské nářečí). Ten byl začleněn do jazyka spisovného a rozdíl mezi mluveným a psaným jazykem se stal otázkou stylu, nikoli opozicí spisovnosti a nespisovnosti. Spisovným jazykem se stal jazyk oné doby, nikoli jazyk o tři století starší a ve vývoji ustrnulý.

Fakt, že ruský mluvený projev probíhá tradičně *spisovnou* formou a český je velmi často realizován prostřednictvím *nespisovné obecné češtiny*, způsobuje problémy především v překladech umělecké literatury.

Obecná čeština hraje v dialozích a v poslední době i v monologické autor-ské řeči významnou roli a nepromítnutí jejích funkcí do cílového textu by překlad nivelizovalo. Autoři proto obvykle nahrazují substandardní prvky obecné češtiny *expresivní slovní zásobou, lidovou mluvou (prostorečijem), hovorovým slovosledem, expresivními tvaroslovnými afixy, expletivy, citoslovci, intenzifikátory* a podobně.

Při překladu z ruštiny do češtiny zase mohou mít překladatelé potíže poznat, kdy se v textu svého překladu k použití obecné češtiny uchýlit a kdy použít jiný výraz exprese. Problém obvykle nevyvolává tak zvané *prostorečije*, které je obecnou češtinou většinou nahrazováno bez problému.

Problematictější bývá překlad *sociálních dialektů*. Žargon (u nás častěji slang) je tradičně označován za mluvu určité zájmové nebo sociální skupiny, která není jednotlivcům mimo její okruh srozumitelná. Překlad slangových výrazů sice může být pro překladatele těžkým oříškem, ale spon teoreticky však existuje možnost, že se vhodný funkční ekvivalent najde, protože oba jazyky těmito kódy disponují. Ruští lingvisté však v posledních letech stále častěji mluví o tak zvaném „*všeobecném žargonu*“, u něhož je otázka překladu méně jednoznačná.

V roce 1999 vyšel slovník *E. A. Земской, P. И. Розиной a O. П. Ермаковой* „*Слова, с которыми мы встречались*“ s podtitulem „*Словарь общего жаргона*“. Protimluvné spojení „obecný žargon“ vyvolává mezi jazykovědci množství debat, my však jeho existenci vezmeme jako fakt a přiblížíme důvody jeho vzniku a především jeho analogický vztah k obecné češtině.

Ruský obecný žargon autoři slovníku charakterizují takto: «*тот пласт современного жаргона, который, не являясь принадлежностью отдельных социальных групп, с достаточно высокой частотностью встречается в языке средств массовой информации и употребляется (или, по крайней мере, понимается) всеми жителями большого города, в частности образованными носителями русского литературного языка*» [Розина 1999: 5]. To ho sblíží s obecnou češtinou, která stejně tak nenáleží žádné sociální skupině a je používána (nebo alespoň jí rozumí) většina městského obyvatelstva.

Žargonizace ruské řeči je nesporně spjata s demokratizací Ruska po rozpadu Sovětského svazu a s uvolněním cenzury. «И политики, и писатели, и поп-звезды, и вся говорящая, пишущая и интернетствующая Русь пока ещё упивается такой языковой волей, которой в нашей подцензурной державе не было ни до, ни после революции» [Мокиенко 2004: 3].

Jedním z důvodů vzniku „obecného žargonu“ může být pokles vlivu umělecké literatury, která v Rusku hrávala normativní roli pro podobu

spisovného jazyka. Její místo převzala publicistika, ve které se s uvolněným socialistické cenzury spojené s šedí nicneříkajících hesel a frází prolomila hráz s expresivními výrazy. Novináři se doslova vyžívají v možnosti šokovat, používat nová a neotřelá slovní spojení a přitáhnout tak pozornost posluchačů a čtenářů.

Dalším důvodem jsou demografické změny v ruské společnosti. Na konci 20. století začalo v Rusku převládat městské obyvatelstvo nad vesnickým [Химик 2004: 6], což nevyhnutelně vede k aktualizaci jazyka.

Třetí a nejzávažnější příčinou expresivizace řeči je mládnutí sociálně a profesně aktivní části společnosti [tamtéž]. Ve společenském životě (a v masmédiích především) začala hrát velkou roli mládež, která svou tendencí k větší expresivitě a dynamičnosti jazyk publicistiky významnou měrou ovlivňuje. Vynesení slangového výrazu za hranice jeho původní uzavřené skupiny jazyk aktualizuje a pro recipienta je něčím, co jednoznačně zaujme jeho pozornost. Slangové výrazy se v mluvě současné ruské většinové společnosti stávají módním prvkem.

Protože se svými vlastnostmi obecný žargon velmi blíží obecné češtině, je vhodné ji pro jeho překlad také používat. Naopak jako naprosto nevhodná se většinou ukazuje snaha některých překladatelů najít ekvivalent v oblasti českých slangových výrazů:

„...активность жаргонизмов в чешской публицистике и литературе гораздо ниже, чем в России. В чешском языке не существует общего жаргона, известного широким слоям общества, поэтому в тех случаях, когда переводчики используют найденные им в разных источниках чешские жаргонизмы, носители языка их, как показал наш опрос, не опознают... С другой стороны, в Чехии широко распространен обиходно-разговорный интердиалект обесná čeština, отличающийся от литературного языка прежде всего в фонетико-морфологическом плане... В диалогической речи обесná čeština все чаще насыщается экспрессивными элементами: сленгизмами, арготизмами и диалектизмами“ [Stěpanova, Rajnochová 2007: 217–218].

Použití pro překlad „obecného žargonu“ obecnou češtinou je sice vhodné, nicméně obecnou češtinou často překládáme i ruskou lidovou mluvu (prostorečije). Tato situace sice nepředstavuje závažný problém, jen je důležité upozornit na některé rozdíly, které se mezi těmito dvěma jazykovými kódy vyskytují.

a) V úryvku z knihy *Natalji Klučarjevové: Rossija – obščij vagon* můžeme nalézt velké množství výrazů, které jsou ve slovníku označeny jako *prost.* (prostorečije). Z kontextu knihy můžeme vytušit, že se jedná o tzv. prostorečije–1, neboť mluvčími jsou starší méně vzdělaní Rusové. Hlavní

rozdíl mezi obecnou češtinou a „prostorečije–1“ spočívá sice v tom, že prostorečije je realizováno především na bázi lexikální, nikoli tvaroslovné, ale jiné je i jeho použití. Mluvčí jiným jazykem mluvit neumí a nespisovné výrazy nepoužívá jako prvek expresivizace řeči.

„Смотрите, пацан опять в **отключке**.“, „И не пил **вроде**.“, „Наркоман небось.“, „Да **щас** вся молодежь кто колется, кто нюхает!“ , „Ты бы, **мать**, помолчала про что не знаешь, человеку плохо, а ты...“ , „Может, врача позвать?“ , „Это почему это я должна молчать! Я всю жизнь у станка простояла! На таких, как ты, **стервецов** работала! Ты мне рот не затыкай... я инвалид!“ , „**Уймитесь**, женищина, здесь дети снят!“ , „Да что мне ваши дети! Вырастут и тоже **хамить** начнут и клей нюхать!“ , „Бабка, не **гунди**!“ [Ключарева 2007: online].¹

Např. slova **стервец**, **хамить**, **гундеть** najdeme ve slovníku s pozn. „prost., razg. -sniž.“ [Химик 2009].

b) V úryvku z *Borise Akunina: Skazki dlja iditov* nalézáme množství případů „obecného žargonu“. Zde mluví tyto nespisovné výrazy používá záměrně, s cílem svoji řeč naplnit expresivitou, snaží se, aby jeho řeč zněla „moderně“.

„— Ты, блин, че? Ты на чью мельницу? Ты, генацвали, меня совсем за **сявку** держишь? Мало мне твоей дули на Крымской! [Акунин 2000: online].
— Ина, золотко, горю. На тебя вся надежда. Выручай. ГубоК наехал — по всему меню: банки, шманки, офшоры, хуеры. Понял, гнида лысая, куда ветер дует. Дедушка снова в отключке, вот псы и **борзеют**. Сделай Губка, как ты умеешь. В нокаут, в кашу. Без интеллигентских соплей. Ты ж волк, а не какой-нибудь слюнявый Доренко-Пидоренко.“ [Акунин 2000: online].

Např. u slova **сявка** ve slovníku najdeme pozn. „krim.“ (mladá nezkušená prostitutka) [Химик 2009].

Slovo **борзеть** slovník charakterizuje s poznámkou „žarg., krim.“ (chovat se vyzývavě) [Химик 2009].

I když budeme oba zmíněné jazykové kódy (prostorečije–1 a „obecný žargon“) překládat obecnou češtinou, musíme si, především u „obecného žargonu“, dát pozor na určité rozdíly, které ho od obecné češtiny odlišují.

¹ „Koukejte, ten je zase на hadry.“, „Vždyť skoro nepil.“, „Аси nějakей феіаk.“, „Dneska si všichni mladý buď pichaj, nebo čichaj.“, „Pani, vy radši buďte zticha a nepleťte se do věci, kterejm nerozumíte, třeba mu jenom není dobře a vy hned...“, „Neměli bysme zavolat doktora“, „Já že mám bejt zticha?! Já dělala celej život v fabrice! Dřela sem на takový lumpy, jako seš ty! Ты mi nemáš со poroučet! Já sem invalida!“ , „Uklidněte se, ženská, nebo probudíte děti!“ , „Со je mi по vašich dětech!? Vyrостou а taky se začnou пофлакovať а čичат лепидло!“ , „Престаň vysílat, matko!“ [Ključarjeva 2011: online].

Jazykovou substancí obecného žargonu jsou totiž sociální dialekty. I když mu dnes většina městského obyvatelstva rozumí, mnoho mluvčích si spojuje výrazy *классно*, *крутой*, *кайф* s řečí mládeže; *зек*, *зона*, *крыша* jsou zase původní výrazy kriminální, které se ze svého prostředí ještě ne zcela vymanily. (I když i toto je nejpíš jen otázkou času, neboť u výrazů, jako *круто*, *тусовка*, *беспредел* aj. je jejich původní prostředí již zcela zapomenuto.)

Musíme proto myslet na to, že pokud překládáme tyto jednotky, mohou a) obsahovat narážku na svoje původní prostředí a b) dělají řeč velmi současnou a zdůrazňují snahu mluvčího jít s dobou. Je tedy vhodné obecnou češtinu při překladu žargonizované řeči obohatit například modernizačními prvky (anglicismy ap.), abychom odlišili nespisovnou řeč „nevzdělané ženy z vlaku“ od nespisovné řeči „cool manažera“ z hlavního města.

Literatura

a) sekundární

Dobrovský, J., *Dějiny české řeči a literatury* (přeložil, k vydání připravil a úvodní studii napsal B. Jedlička, Praha 1951

Mathesius, V., *Problémy české kultury jazykové*, in: *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947

Stěpanova, L., Rajnochová, N., *Субстандартные элементы в современном русском языке и проблемы их перевода на чешский язык*, *Frazeologické štúdie V*, Ružomberok 2007

Мокиенко, В. М., К читателю, in: Химик В. В., *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*, Санкт-Петербург 2004

Розина, М. И. – Ермаков, О. П. – Земская, Е. А., *Слова, с которыми мы встречались: Словарь общего жаргона*, Москва 1999

Сичкарева, О. С., *Обecná čeština*, Санкт-Петербург 2004

Химик В. В., *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*, Санкт-Петербург 2009

Хорошева, Н. В., *Русский общий жаргон: к определению понятия*, Bestreferat.ru [online]. 34.3.2007, [cit. 2011–10–13]. Dostupný z WWW: <<http://www.bestreferat.ru/referat-88837.html>>

b) primární

Акунин, Б., *Сказки для идиотов*, Б. Акунин. Библиотека [online]. 2000, [cit. 2011–10–13]. Dostupný z WWW: <<http://www.akunin.ru/knigi/prochee/skazki/4/>>

Ключарева, Н., *Россия – общий вагон*, Журналный зал – новый мир [online]. 2007, [cit. 2011–10–13]. Dostupný z WWW: <<http://magazines.russ.ru/novyimi/2006/1/k12.html>>

Ключарева, Н., *Rossija – Obščij vagon*, Šimová, K. (překl.). ILiteratura [online]. 14. 9. 2011, [cit. 2011–10–13]. Dostupný z WWW: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/28759/kljucarjeva-natalja-rossija-obscij-vagon>>